

Я. О. Федорук

“MERCURIUS POLITICUS” ПРО ОСІННЮ КАМПАНІЮ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1655 РОКУ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Англійська періодика XVII ст. – це такий тип джерел, який потребує максимум критичної оцінки щодо інформації, вміщеної на шпальтах газет. В Англії епохи Олівера Кромвелля ці газети обсягом від восьми до шістнадцяти сторінок більше нагадували брошури в теперішньому розумінні. І тодішня їхня назва була “книжки з новинами” (“newsbooks”). У вересні 1655 р. Олівер Кромвель і державна рада здійснили велике реформування в галузі англійської періодики. Усі газети, крім провладної “Mercurius Politicus” (виходила по четвергах), було закрито, а невдовзі Кромвель видав ліцензію на заснування ще однієї – понеділкової “The Publick Intelligencer”. Обидва ці видання мали дуже подібний зміст щодо політичних новин і проіснували до кінця протекторату й були закриті у квітні 1660 р.¹

Інформація до цих двох газет надходила переважно з кабінету державного секретаря англійського протекторського уряду Джона Турло². Один конкретний випадок такого проникнення новин до періодики можна навести, порівнюючи газетні відомості з деякими тогочасними посольськими звітами іноземних дипломатів у Лондоні. Ось, наприклад, в одному з випусків “Mercurius Politicus” натрапляємо на реляцію королівського секретаря Йогана Лілієнталя, писану зі шведського табору під Краковом 19 (29) вересня 1655 р. для шведського посла в Лондоні Крістера Бунде³. Відомості про те, що Бунде особисто передав цю реляцію в перекладі англійською в руки Турло для протектора, є у звітах шведського посла з Лондона⁴. З усією певністю можна припускати, що Турло віддав цей документ у редакцію “Mercurius Politicus”, де його було надруковано якнайповніше.

У цій добірці документів порушено лише деякі питання цілої осінньої кампанії 1655 р. та її впливу на розвиток політики наступних кількох місяців, як це подає “Mercurius Politicus”. Цей тип джерел досі не використовувався належним чином при аналізі історії козацтва середини XVII ст., хоча українські історики порушували цю проблематику ще на початку XX ст., передбачаючи зробити витяги з англійської періодики до історії Руїни 1657–1667 рр.⁵

Хронологічно публіковані документи охоплюють період від серпня 1655 р. до травня 1656 р. З усього інформативного масиву, який несе “Mercurius Politicus”, вибиралися тільки ті відомості, що стосуються України, дипломатичних відносин Богдана Хмельницького з кримськими татарами, Швецією, Річчю Посполитою та ін.

Уся осіння кампанія 1655 р. Богдана Хмельницького відносно добре подана в лондонських газетах: облога Кам’янця-Подільського в серпні, наступ на Львів і облога міста у вересні – листопаді, захоплення та зруйнування Любліна, а також відступ українсько-московських військ з-під Львова в листопаді, примирення з кримськими татарами під Озерною, дипломатичні відносини Богдана Хмельницького з Яном Казимиром і Карлом X Густавом, подальші їхні надії на союз із козаками і татарами, що особливо були поширені в перших місяцях 1656 р., тощо⁶.

Походження новин у газетах було визначальним в інтерпретації тих чи інших подій того часу. Так, шведські новини зі Щеціна і Варшави подавали відомості, що

в жовтні й листопаді 1655 р. кримськотатарське військо наступало на Карла X Густава. Проте згідно з цією інформацією в них на шляху стоїть сильна армія Богдана Хмельницького, яка здатна зупинити татар і розбити їх⁷. Тобто ми бачимо тут погляд на проблему, що виразно впливає зі шведської оцінки політичної ситуації.

Укладення миру між українсько-московськими військами і кримськими татарами під Озерною 12 (22) листопада 1655 р. породило в суспільстві численні чутки про те, що козаки готуються виступити на допомогу Янові Казимиру. Головною дослідницькою проблематикою щодо цієї битви є те, що через відсутність офіційних письмових документів на сьогодні важко встановити, якими точно були умови миру між Україною і Кримським ханством. Їхню реконструкцію можна зробити лише за допомогою другорядних джерел – письмових звітів про кампанію (зокрема, Василя Бутурліна), листування свідків битви (як-от Мар’яна Яскульського), щоденників походу, новин, що дійшли до Молдавії й пересилалися господарем Стефаном Георгіою до польського короля, хронік Веспасіана Коховського, Самуеля Грондського, Йоакима Єрлича, Лаврентія Рудавського і т. д.⁸ Крім того, в науці немає однозначної відповіді також і щодо оцінки цієї битви: була вона поразкою чи перемогою для кожного з учасників? Навіть поверхово видно, наскільки контроверсійними є погляди при дослідженні цього питання, і тому кожне нове джерело, що проливає світло на цю битву, заслуговує на увагу.

Насамперед тут слід звернути увагу на справу полону, який татари мали б вивезти з України після кампанії восени 1655 р. Зі звітів московських послів у Бахчисарай Жеребцова й Титова (які, своєю чергою, 20 (30) грудня 1655 р. мали відомості від товмачів, відправлених за новинами на місцевий базар) маємо відомості, що після повернення хана з Молдавії в Білгород з його військом на шляху до Криму не було полонених козаків.

В історіографії цей факт трактується дослідниками майже одноставно – за умовами укладеного миру під Озерною нібито мав відбутися обмін полоненими⁹. Однак в одній із праць з історії і звичаїв Османської імперії авторства Пола Ріко, багатолітнього англійського посла у Смирні, натрапляємо на інформацію, що деякою мірою підкорює ці відомості. Описуючи події самого початку 1656 р., він зазначав: бажанням султана Мегмеда IV було зібрати міцний флот, якого ще не було в Порті від початку Кандійської війни, і з цією метою “велике число рабів, що склалися з козаків і московитів, було куплене від татар і переправлене в Константинополь”¹⁰. Тут ідеться, найімовірніше, про весняну підготовку в Стамбулі нової кампанії у воєнному протистоянні з Венецією, яка завершилася битвою під Дарданеллами 26 червня 1656 р. великим розгромом османського флоту. 27 березня 1656 р. англійські газети подавали венеційські новини, які також засвідчували, що у Стамбулі готують великий флот, який набагато сильніший, ніж той, що був три роки тому, а татари укомплектували галери значною кількістю рабів, “які є за національністю як козаками, так і московитами”¹¹.

Хоч у цих новинах немає точної згадки про те, що цих козаків і московитів татари привели в полоні саме зі своєї останньої, осінньої 1655 р., кампанії в Україну, проте інформацію про переведення великого полону з Криму в Туреччину в перші місяці 1656 р. можна сприймати за достовірну на основі цих джерел.

Завершення битви між кримськотатарськими та українсько-московськими військами, а також відступ орд Мегмеда Гірея IV до Криму у грудні 1655 р. збіглися з поверненням польського короля Яна Казимира зі шльонської еміграції до Корони Польської й піднесенням визвольної боротьби поляків проти шведів. Новини на шпальтах тогочасних англійських газет на цю тему зустрічаються дуже часто. І хоч у них переважно не піддається сумніву факт навернення козаків до старого підданства полякам за посередництвом кримських татар¹², проте зустрічаються й нотки сумніву з приводу достовірності такої інформації¹³. Значення українського війська

в допомозі Карлові X Густаву для боротьби з поляками надавалося такого великого, що в лютому 1656 р. з Королівської Пруссії доносили про успіх цілої справи в разі, якщо Хмельницького вдасться переманити на шведський бік, і про поразку війни в Речі Посполитій, якщо цього не буде зроблено¹⁴.

На початку 1656 р. такі новини, крім поляків і татар, розповсюджували, як відомо, також і самі козаки через ті непорозуміння, що виникли у Війська Запорозького з Карлом X Густавом під час осінньої кампанії. Ішлося насамперед про те, щоб шведські війська не входили до Руського воєводства, яке було українською зоною впливу, як про це говорив Богдан Хмельницький шведському послові під Львовом¹⁵. Після завершення осінньої кампанії 1655 р. українські політики в такий спосіб намагалися добитися вигідніших умов у подальших переговорах зі шведами. З боку ж шведського короля утримати козаків у їхній ворожнечі з поляками було дуже важливою справою.

Політичний курс Олексія Михайловича на примирення з Річчю Посполитою, що був остаточно обраний уже у квітні 1656 р., і подальше оголошення Московою війни Швеції 17 травня ст. ст. лише сприяли цьому процесові українсько-шведського зближення. “Mercurius Politicus”, наприклад, згадує про відправку Якуба Торншільда і Готарда Веллінга до Семигороду, України і Криму¹⁶. Важливий штрих до українсько-шведських відносин цього періоду зустрічаємо у травневих новинах 1656 р., згідно з якими Хмельницький виявляє більшу готовність з’єднатися з Карлом Густавом, ніж у попередній період. У цей час, мовляв, на відміну від осені 1655 р., у шведській армії майже не було поляків, які знову навернулися в підданство до Яна Казимира, оскільки козаки їм ніколи не вірили¹⁷. У цьому бачимо відгос про напругу в українсько-шведських відносинах під час облоги Львова Богданом Хмельницьким, коли польська шляхта й коронна армія, що піддалися шведам, вимагали від Карла X Густава вплинути на козаків і вивести їх з Корони Польської. І шведський король ішов на ці поступки, збурюючи незадоволення у Війську Запорозькому¹⁸.

* * *

Усі газети датовані за старим стилем, який тоді вживався в Англії. Слід пам’ятати, що до середини XVIII ст. в Англії Новий рік починався на Благовіщення 25 березня ст. ст., і це відображено в оригіналах газет при датуванні. Так, число 302 (20 березня 1655 / 27 березня 1656) було тим випуском “Mercurius Politicus”, який завершував видання 1655 р. за цим літочисленням і починав наступний рік. Однак для зручності користування в цій публікації збережено літочислення, за яким Новий рік починається 1 січня. Якщо в самому заголовку не зазначено стилю, але з контексту видно, яким стилем датована новина, то це відзначалося у квадратних дужках – “stilo novo” або “stilo vetero”, як це було прийнято в тогочасній періодиці. У разі коли стиль з точністю встановити не вдається, то це також відзначено у квадратних дужках зі знаком питання. У коментарях використовується новий стиль, якщо коло дати немає ніяких уточнень щодо цього. Датування за старим стилем використовується в разі, якщо коло дати в дужках позначено новий стиль.

У XVII ст. під час складання до газет іноді вкрадалися помилки друку, які в документах виділено у спеціальні текстологічні коментарі, позначені приміткою із зірочкою. Ситуативні коментарі до джерел позначено звичайними примітками. Особливості тогочасної англійської мови залишено без редакторських правок, за винятком незначного втручання в пунктуацію. Майже без змін передано також тогочасне вживання в газетах великих літер, як і виділення слів курсивом. В останньому випадку за традицією тогочасних англійських друків виділялися переважно заголовки, звідки походили новини, а також особові та географічні назви, що трапляються в тексті газет.

ДОКУМЕНТИ

1

From *Posna [Poznań] August the 12.* [S. V.]

The 10 instant the King's [i. e. Charles X Gustavus's] army by his order marched from *Baguise* [?] to *Caminiwits* [Kamieniec коло Клецько] and quartered that night at *Klecskow* [Клецько]. Then they came to *Gniscen* [Gniezno]¹⁹. The 13 in great silence they marched, som say, to the side of the River *Vistule* [Wisła], the K.[ing] of Poland being of the other side with his Army, which is but small, and in vain expecting the assistance of the Cosacks and Tartars, who have lately Treated with the King of Sweden. These have besieged *Camnitz* in *Podolia* [Кам'янець-Подільський]²⁰, and the Tartars are before *Tritalits* [Трипілля (?)], a very strong place both by nature and art²¹, and doe besides make incur-sions to the very gates of *Lemberg* in *Russia*.

There is some grudge between the Swedes and the Moscovites about the devastation, spoile, and burning the fine Palaces, Churches and Works of *Vilna* by the said Moscovites²².

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 274 (6–13 Sept.). – P. 5610.

2

From *Warsovia, 27 ditto* [August; S. N.]

Since the departure of their Majesties from hence²³, the Citizens are in a great perplexity and fear, seeing that their City is no way fortified to resist a potent Enemy. The King of Poland is gone from *Lowicz* [Łowicz], and is gone three Leagues higher, where he is observing the motion of the Swedish Army. The Cosacks have attempted twice to surprize the City of *Kaminilck Podolski* in *Vkrania*, and had near over come it, but upon advice by an express that the Tartars were ent[e]red their Country²⁴, they had left the place to look towards home, although some of their parties make inroads as far as *Lembergh* in *Russia*, where they burn and spoil what they meet²⁵. The great Duke of *Muscovia* having remain'ned som time at *Vilna*, marched towards *Kaw* [Ковно, Каунас], to seize upon it, but finding the place was forsaken by the Inhabitants, he is gone back to *Vilna*, intending towards *Grodna*²⁶.

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 276 (20–27 Sept.). – P. 5634.

3

From *Warsovia November 1.* [S. V.]

[...]

His Majesty [Charles X Gustavus] having put things in order at *Cracovia*²⁷, departed thence, to goe towards Generall *Chmielniski*, General of the *Cossacks*, who hath submitted and is at this time encamped before *Lublin* with 20000 men²⁸, and is shortly afterwards to repair to this City, to assist at a generall diet of the Palatins and other Lords of this Kingdom, which is summoned by his said // Majesty, who hath appointed Count *Erick Oxenstiern*²⁹, grand Chancelor of *Sweden*, with Count *Benedict Oxenstiern*³⁰, and the Lord *Berenklow*, to be present therein as his Commissioners.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 286 (29 Nov. – 5 Dec.). – P. 5791–5792.

4

From *Stettin, by the last* [1 November S. V.]

By the last Letters from *Cracovia* we understand, that his Majesty of *Sweden* having left Generall *Wittenberg*, thereabout with 8000 men³¹, is marched toward *Chmielniski*, Generall of the *Cossacks*, who had but a little before given his Majesty Assurance by a special messenger of his intent to serve him³². Moreover, the General of the Second Brigade of [the] *Cosacks* who are in *Lithuania*, hath sent Deputies to *Warsovia*, to Treat with the grand Chancelor of *Sweden*³³.

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 286 (29 Nov. – 5 Dec.). – P. 5792.

5

From *Hamburgh*, November 16. [S. N. (?)]

[...]

...his Majesty of Sweden hath bent his March towards Lublin, where the Cossacks and their Generall lay incamped^{34*}, wherein he hath a double designe: partly, to make an Agreement with them, and partly to be near Prussia, the better to feel the Pulse of the Duke of Brandenburgh...

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 286 (29 Nov. – 5 Dec.). – P. 5790.

6

From *Damzick*, November 24 S. N.

[...]

Since my last, we have certain Intelligence from *Lublin*, by Letters of the 23 and 24 October, that the *Cossacks* with 160000 men (as reported) came before that Town the 15. and have bewen down the *Jewes*, and plundred out their Houses, and fired the fore-Town, and compounded with the Town itself, to have all the Priests Goods; and those that were fled from Poland, and brought their Goods thither; and a Ransome for themselves, and took an Oath of them to be true to the Muscoviter, and so departed thence the twentyeth³⁵; whether they bee gone further, as yet we know not, but it is feared they intend for *Samoscky* [Zamość], which is a place of greater strength, and much more Goods fled thither for security sake

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 286 (29 Nov. – 5 Dec.). – P. 5796.

7

From *Stettin*, November 20. S. V.

[...]

Some Reports there have been, as if the Tartars were on their way to oppose his Majesty of Sweden, but there is nothing of it³⁶. We having certain intelligence they keep themselves very quiet; but suppose they should doe their worst, we have no cause to fear them, the *Cossacks* (which only wait his Majesties order, how, and where to be employed) being able and bastand enough to encounter and subdue them.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 287 (5–13 Dec.). – P. 5809.

8

From *Danzick* December 1. S. N.

[...]

The Muscoviters and Cossacks have taken the Town of *Lublin*, plundred and burnt it, and dealt most inhumanely and barbarously with the people thereof.

Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 287 (5–13 Dec.). – P. 5811.

9

From *Warsovia* in *Poland*, December 8. [S. N. (?)]

Count Magnus^{37*} *de la Gardie*, Generall of that Army of the King of Sweden which is in Liefland, hath received order from his Master to goe and joyne with him in Prussia, and he is accordingly to be gone³⁸. It was thought the first orders would have been contremanded, because of the strong Reports that the Tartars intended to come in for the King of Poland; but the Cossacks being retired into the Ukraine its conceived they will be strong enough to oppose any such irruption. In the mean time the Moscovites and Cossacks doe both continue very firm and affectionate to the Crown of Sweden, and doe what ever they can in all outward appearance to maintain a good Intelligence with his Swedish Majesty³⁹, which is a great matter for the establishing and securing of his new Conquests in Poland. Besides, most of the Polish Lords that were fled with their King into Silesia, are now returned, to live under his said Majesties protection⁴⁰.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 291 (3–10 Jan.). – P. 5873.

10

From Warsovia in Poland, January 3.

The great noise made in these parts of the Tartars^{41*} having broken into the Ukraine, begins to die in silence, for the contrary is confirmed by Letters from thence which say, that Generall Chmielniski keeps the passages so well guarded by his Cosacks, that they have not hitherto been able to make an irruption. Which being made known to the Polish King as he was upon his march, he immediatly retreated with his Forces, which goe under the name of an Army.

The Envoy that came from the Great Turk, hath delivered a Letter to his majesty of Sweden, wherein the grand Signor assures him of his good will, congratulates his Successes, and promiseth enjoyne the Tartars, not to make any irruption⁴².

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 295 (31 Jan. – 7 Feb.). – P. 5936.

11

From Paris, February 5. stilo novo

[...]

We have Letters here from Colen [Köln] of the 26 past [S. N.], which say, that whereas the report was, that the Tartars and Cossacks wold joyn and succour the King of Poland, it is certain now, that they both continue in the Ukraine, without enterprising any thing⁴³; and that aforesaid King, who was said to be gon to joyn with them, is returned back to little Glogaw [Glogau, Głogów] in Silesia⁴⁴ which is confirmed by other letters of the same date, which assure us also, that Peace is fully concludet betwixt the Elector of Brandenburg and the Swede⁴⁵.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 295 (31 Jan. – 7 Feb.). – P. 5935.

12

From Conigsberg, January 28. [S. V.]

This Country we account very happy by the conclusion of the Peace between the King of Sweden and our Elector. [...]

We have as yet no exact particular of the terms of the agreement made and concluded, but every man speaks as he would have it.

They write from *Dantzick*, that the Polish King is come into *Great Poland* with 60000 *Tartars* and *Cosacks*, but it is not believed here, because the Post from those parts arrives here before he can at *Dantzick*, and if there were any such matter, we should have an account of it before them⁴⁶.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 296 (7–14 Feb.). – P. 5951.

13

From Riga, January 25. [S. V.]

The last Post hath brought but little from Moscovia, onely that at the great Dukes return, first the Imperiall Ambassadors, and three days after ours [i.e. Swedish] had immediately upon it the second Audience, and have likewise had their first conference with the appointed Commissioners, and affairs seem to have a good success with the Moscovite, save that as yet we cannot get to understand what the Proposals are which the Emperor hath made to the grand Duke⁴⁷. Besides, we have true Intel- // ligenze of the Tartars making an Invasion upon the Moscovite⁴⁸. [...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 298 (21–28 Feb.). – P. 5988–5989.

14

From [Royal] Prussia, Feb. 9. S. N.

[...]

His Majesty of Sweden is marching back for Poland⁴⁹; if he be assured of the Cosacks, he may then possess Poland in quietness, and settle affairs^{50*} there, otherwise not.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 298 (21–28 Feb.). – P. 5987.

15

From Breslauw [Wrocław], Febr. 24. [S. N. (?)]

The King of *Poland* hath not above 14000 men together, and there is little hope of assistance to be expected for him from the *Tartars* or *Cossacks*, who are very much disunited among themselves.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 300 (6–13 March). – P. 6022.

16

From Hamburgh March 18. [S. V.]

Our Letters out of *Poland* doe say, There is a little passed since, but in the last fight the Swedes have had a sad work of it, for 8000 of them engaged with 20000 Poles, but finally the Swedes with the taking of 13 Standarts kept the field. The *Cossacks* did behold these combatants from far off, and as soon as the Victory did incline on the Swedish side, they did help to persue and cut down the fugitive Poles. The King of Sweden is said to have tired above 8 horses during this fight and the persuit of them, whereof wee shall have by the next certain particulars⁵¹.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 303 (27 March – 3 April). – P. 6070.

17

Another from Hamburgh March 18. S. V.

[...]

Letters from *Warsovia* and other places in *Poland* speak of a second Conflict and totall defeat of King *Casimirs* Army, by his Majesty of Sweden near Reush Lemberg, and that there- // upon the King of *Poland* (who from a high Hill beheld the Battail) when he saw that all was lost, was again fled the Country; yet this was not done without a sore Conflict, but we expect the Confirmation hereof by the next. During the time of this Incounter, a Body of the *Cossacks* stood spectators, engaging on neither side, till they perceived the Poles begin to fly, and then they pursued them, cutting down many of them⁵².

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 303 (27 March – 3 April). – P. 6074–6075.

18

From Thoren [Toruń] in Prussia by the last [24 March S. N.]

They write that the Post from *Warsovia*, who should have bin here 8 days ago, is killed for certain, and the same is suspected of the *Stettin [Szcecin]* Post, because he should have bin there five days ago. In the interim, Letters came from *Jarislaw [Jarosław]*, bearing date the 18 of March stilo novo, from the King of Sweden, relating how our Army had severall happy small encounters with the Enemies; and that two Ambassadors were arrived at *Jarislaw* from the *Cossacks*⁵³.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 305 (10–17 April). – P. 6906.

19

Another [Letters] from *Warsovia* of March 24. [S. V. (?)]

[...]

The same Letterrs also give us a full confirmation of the arrival of the two Ambassadors of the *Cossacks*, and of their desires of a good understanding with his Swedish Majesty.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 305 (10–17 April). – P. [6907].

20

From Hamburgh, April 1. [S. V. (?)]

We hear by the last Post out of *Pomerania*, that the Letters from *Warsovia* of March 24. [S. V. (?)] say, That the King of Sweden is in a very good state and condition, and is quartered with his Army by *Jareslaw* for their refreshing. King *Casimir* not being above three miles distant from the place, we expect to hear suddenly of some memorable exploit. There are arived two Ambassadors from the *Cossacks*, and are now with his Majesty at

Jarislaw. It is gathered by their expressions, that their only ambition is, to keep a favourable correspondence with his Majesty; and that they would always be ready to assist the King at his pleasure: besides, we understand, That the Cossacks have expelled most part of the Reussens out of their Countries, and cut off all those places they had formerly resign unto^{54*} the Moscovite⁵⁵.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 305 (10–17 April). – P. [6907].

21

From Venice, March 27. [S. N. (?)]

The Lord *Marco Bembo*, Generall of our Gallions, departed hence this week, to goe to *Candia*, having strict order to be there with our Army as soon as possibly may be, and from thence to hasten to the mouth of the Chanel of the *Dardanelles*, to prevent the *Turks*, who boast that they will make way for their Fleet by the third of May next, and that it shall be of a greater strength than hath been these three years before⁵⁶, their Gallies being better manned^{57*}, the *Tartar* having furnished them with abundance of slaves, who are both *Cosacks* and *Moscovites* by Nation.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 306 (17–24 Apr.). – P. 6915.

22

From Dantzick, April 8. [S. V. (?)]

[...]

The Magistrates here have received Letters from their King, the King of Poland, and from his Secretary⁵⁸ animating them still to hold out⁵⁹, which were dated in the Castle of *Zamosce* [*Zamość*], March 19 [S.N.], as is pretended; wherein for their encouragement, the Polish King gives them an Account of his own state and // condition, signifying that he is in possession of *Leopolis* and the Cities and Towns lying round about it, and^{60*} hath a very well accomplished Army consisting of 27000 men of Arms⁶¹, over and above those supplies which he faith he expects from the *Cosacks* and *Tartars*, and that he doth not doubt but they will come to him as soon as there shall be any grass upon the grounds for horses.

[...] And as touching the Cossacks sending supplies to King *Casimir*, they write generally from other parts, that there is no such matter, two Ambassadors being come from the chiefe of the Cossacks to the Swedish King, to obtaine a good Intelligence and Correspondence.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 306 (17–24 April). – P. 6919–6920.

23

From Vienna, April 5. [S. N.]

We are certified from the Polish Generall *Czernitzki*⁶², by Letters under his own hand, concerning an overthrow given to the *Swedes* [...].

The said *Czernitzki* affirms, that his King hath not the courage to engage the *Swedes* in a maine Battel, but is resolved to tire out the enemies horse with Skirmishes and continuall irruptions; and doth not doubt but that, the Spring coming on, the *Tartars* will come to joyn with him, and *Cosacks* without number. – Thus writes he^{63*}.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 307 (24 April – 1 May). – P. 6929.

24

From Warsovia in Poland, of the 28 of March. [S. V. (?)]

[...]

There arrived the 8 past, two Ambassadors in Priestly habit at *Jarislaw*, who had audience from his Majesty of Sweden, presenting him with Letters of assurance from

Chmielniski, generall of the Cossacks, that he would attend his Majesty with ...0000^{64*} Men, as soon as the Earth was indued with her green Robes.

His Majesty having sent Mr. *Thorenschild*, and *Gotthard Welling* into *Transylvania*, the *Ukrain*, and *Tartary*⁶⁵. He was certainly informed by them, as likewise by the Prince of *Tran- // sylvania*⁶⁶, how highly the Turkish Emperor⁶⁷ did affect his Majesties friendship.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 307 (24 April – 1 May). – P. 6935–6936.

25

From Hamburgh, May 16. [S. V. (?)]

[...]

...the *Polish King* had sent Generall *Czarnecki* to disturb the Swedes in their march [into Prussia], while himself followed with his maine Army, which amounts to 25000 men; but no Succours are as yet come to him from the *Tartars* and *Cosacks*, as was reported.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 310 (15–22 May). – P. 6969.

26

From Dantzick, May 10 S. N.

[...]

His Majesty of *Poland* is coming down this way; he hath been collecting an Army in *White Russia*, and we are told he hath in several Bodies near 100000 men, beside those he expects from the *Cosacks* and *Tartars*.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 310 (15–22 May). – P. 6977.

27

From Graudentz^{68*} [Grudziąc], *May 9.* [S. V.]

[...]

Just at my parting, there came Letters to his Maiesty [Charles X Gustavus] from *Chmielinsky* his Ambassador wherein he is assured, that before the end of May 30000 *Cosacks* should be ready for his Maiesties service, either about *Reushlemburg* [Львів], or where he would have them employed⁶⁹; and these men are now more forward to be ready to joyn Forces with his Maiesty, then they were before, when the Quartians were for the Swedish side; for they will never trust the Polonians, who have so often and openly broken, wharever they promised to keep faithfully unto them, and alwaies tyrannised over them.

[...]

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 312 (29 May – 5 June). – P. 7006.

28

From Dantzick, May 24. [S. N. (?)]

[...]

Its reported by some, the K.[ing] of *Poland* is come as far as *Warsovia*, with a potent Army; others say, he is gon to *Shamoth* [Zamość], and expects the *Cossacks* and *Tartars* to come to his assistance, but they have not hitherto.

Mercurius Politicus. – London, 1656. – № 313 (5–12 June^{70*}). – P. 7021.

¹ *Frank Joseph*. The Beginnings of the English Newspaper 1620–1660. – Cambridge, Mass., 1961. – P. 253–255, 263.

² Там само. – P. 254.

³ Mercurius Politicus. – London, 1655. – № 282 (1–8 Nov.). – P. 5734–5737.

⁴ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of the Peter Julius Coyet and Christer Bonde* / Ed. by M. Roberts. – London, 1988. – Doc. XXXI. – P. 198.

⁵ Федорук Я. Василь Гарасимчук та його невидані “Матеріали до історії козаччини XVII ст.” // *Гарасимчук В.* Матеріали до історії козаччини XVII віку [= Львівські історичні праці. Джерела, вип. 1] / Упоряд. Я. Федорук. – Львів, 1994. – С. 17. Історіографію зацікавлення українськими істориками англійськими джерелами та їхнього використання див.: *Федорук Я.* Столітні традиції історичного міфу про Богдана Хмельницького та Олівера Кромвеля // *Silva rerum: Зб. наук. пр. на пошану професора А. Перналя / Упоряд. М. Вавричин; ред. кол. Я. Дашкевич (гол.) та ін.* – Львів, 2007. – С. 443–464; *його ж.* Лондонська газета “Mercurius Politicus” 1655–1657 років про Україну і козаків // *Ukrainica Petropolitana: Сб. научн. тр. / Санкт-Петербурзький державний університет. Центр по изучению истории Украины.* – СПб., 2008. – Вып. 2. – С. 79–80.

⁶ *Федорук Я.* Лондонська газета “Mercurius Politicus” 1655–1657 років про Україну і козаків. – С. 85; *Mercurius Politicus.* – London, 1655. – № 274 (6–13 Sept.). – P. 5610; № 276 (20–27 Sept.). – P. 5634; № 286 (29 Nov. – 5 Dec.). – P. 5796; № 287 (5–13 Dec.). – P. 5811.

⁷ *Mercurius Politicus.* – London, 1655. – № 287 (5–13 Dec.). – P. 5809; London, 1656. – № 291 (3–10 Jan.). – P. 5873; № 295 (31 Jan. – 7 Feb.). – P. 5936.

⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1138–1149; *Санин Г. А.* Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. – М., 1987. – С. 108–112, 164–168.

⁹ Див., наприклад: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1140–1141, 1164; *Санин Г. А.* Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. – С. 168, 170; *Смолий В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. – К., 1993. – С. 431.

¹⁰ *Ryscaut Paul.* The History of the Turkish Empire, From the Year 1623 to the Year 1677. – London, 1687. – P. 88. Про діяльність Ріко див.: *Anderson Sonia.* An English Concul in Turkey. Paul Ryscaut at Smyrna, 1667–1678. – Oxford, 1989. – 323 p.

¹¹ *Mercurius Politicus.* – London, 1656. – № 306 (17–24 April). – P. 6915.

¹² Див.: Там само. – № 295 (31 Jan. – 7 Feb.). – P. 5935; № 306 (17–24 April). – P. 6920; № 307 (24 April – 1 May). – P. 6929; № 310 (15–22 May). – P. 6977; № 313 (5–12 June). – P. 7021.

¹³ Там само. – № 296 (7–14 Feb.). – P. 5951; № 300 (6–13 March). – P. 6022; 310 (15–22 May). – P. 6969.

¹⁴ Там само. – № 298 (21–28 Feb.). – P. 5987.

¹⁵ *Дашкевич Я.* Захарій Гамоцький – вірменин з України, дворянин у Швеції та його зустрічі з Богданом Хмельницьким // *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури.* – 2-е вид. – Львів, 2007. – С. 133–134.

¹⁶ *Mercurius Politicus.* – London, 1656. – № 307. – P. 6935.

¹⁷ Там само. – № 312 (29 May – 5 June). – P. 7006.

¹⁸ Див. про це параграф про українсько-польську дилему Карла X Густава в 1655–1656 рр.: *Kentrschynskuj Bohdan.* Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // *Karolinska förbundets årsbok.* – Stockholm, 1966. – S. 46–50.

¹⁹ Про прибуття Карла X Густава до Гнезна 11 (21) серпня див.: *Carlson Fredrik Ferdinand.* Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. – Stockholm, 1855. – Del. 1: Carl X Gustaf. – S. 108.

²⁰ Облога Кам’янець-Подільського тривала від середини серпня до початку вересня. За свідченням Богдана Хмельницького в листі до царя від 26 серпня (5 вересня), він зняв облогу 24 серпня (3 вересня) 1655 р. (Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип’якевич, І. Бутич. – К., 1961. – № 327. – С. 442; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1104–1105). Переговори кримського посольства зі шведським королем відбувалися у травні – липні 1655 р. в Стокгольмі (*Федорук Я.* Посольства кримського хана Мегмеда Гірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // *Український історичний журнал.* – К., 2010. – № 5. – С. 38–41). Під час облоги Кам’янець-Подільського відбулися переговори Богдана Хмельницького зі шведським послом Олександром Юлієм Торкватом, у результаті яких було укладено українсько-шведську конвенцію про спільні дії проти поляків (*Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1104–1105). Ця конвенція торкалася, поміж іншого, територіального питання, оскільки Хмельницький застерігав за собою територію до Вісли. Про ці домовленості писав, зокрема, Іван Виговський у листі від 1 лютого 1656 р. до коменданта Львова Криштофа Гродзіцького під час шведського

наступу в Галичину: “Strony Szwedow nie rozumiemy, zeby ony nad pacta postanowione, tu na tey stronie Wisły mieli pustoszyć y daleko armata promouere, chyba by tu spodnuszczenia samych ze tych Panow, ktorzy tak sie do Szwedow przedali czynic mięli” (Краків. Бібліотека Чарторийських. – Од. зб. 394. – Арк. 100).

²¹ Тогочасний опис фортифікацій Трипілля було здійснено, наприклад, Павлом Алеппським. Див.: *Алеппский П.* Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века / Пер. Г. Муркоса. – М., 2005. – С. 150.

²² Вільно було захоплене московськими військами 8 серпня 1655 р.

²³ Людвіка Марія виїхала з Варшави до Кракова 6 серпня 1655 р. Ян Казимир покинув столицю 17 серпня, вирушивши до Ловича, де збиралося посполите рушення (*Федорук Я.* Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К., 2011. – С. 136).

²⁴ Про похід кримського хана і нуреддіна наприкінці серпня – на початку вересня 1655 р. див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1100–1101.

²⁵ З-під Кам'яця-Подільського козацькі війська вирушили до Львова.

²⁶ Московські війська захопили Ковно 16 серпня, Гродно – 18 серпня 1655 р.

²⁷ Краків капітулював перед шведською армією 18 жовтня після тритижневої облоги.

²⁸ Цифри козацької армії, яку в цьому поході очолював Данило Виговський, сильно перебільшені. За офіційними російськими звітами про захоплення Любліна 15 жовтня 1655 р., козаків було 4000. До цього було додано московське військо на чолі зі стольником Потьомкіним (*Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1126–1128).

²⁹ Ерік Оксеншерн (1624–1656) – син Акселя Оксеншерни, канцлер Швеції з 1654 р.

³⁰ Бенгд Оксеншерн (1623–1702) – шведський генерал-губернатор Варшави (1655–1656).

³¹ Арвід Віттенберг залишався шведським генералом, який брав активну участь у подальшій війні з Річчю Посполитою. Його було полонено в липні 1656 р. під час битви під Варшавою. Пауль Вірц був призначений комендантом Кракова в 1655–1657 рр.

³² Ідеться про посольство від Хмельницького, яке очолював Данило Афінський. Він вирушив із-під Львова до Варшави в супроводі 3000 козаків і прибув до польської столиці 17 (27) жовтня 1655 р. з кількома десятками людей. Чекав там на Карла X, який здійснював марш із Кракова до Королівської Пруссії, прибувши до Варшави 5 (15) листопада (*Kentrschynskij Bohdan.* Ukrainiska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // *Karolinska förbundets årsbok.* – Stockholm, 1966. – S. 44–47; *Федорук Я.* Два листи архімандрита Данила Афінського і грека Федора Дмитрієва до царя Олексія Михайловича у 1656 році // *Український археографічний щорічник.* Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 483–484).

³³ Восени 1655 р. відбувалися дипломатичні контакти наказного гетьмана Івана Золотаренка зі шведським королем і Єронімом Радзейовським, який перебував на службі у Швеції. Золотаренко писав, що може забезпечити 10000 козаків у розпорядження армії Карла X Густава. Послом наказного гетьмана до Карла X Густава був сотник Іван Петрович (Іван Тафларій). Під час перебування шведського посольства в Москві наприкінці 1655-го – в перших місяцях 1656 р. цей факт листування Золотаренка зі шведським королем виносився московськими дипломатами як один із головних на переговорах і нібито став однією з підстав початку війни Олексія Михайловича зі Швецією (*Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1110–1111; *Kentrschynskij Bohdan.* Ukrainiska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // *Karolinska förbundets årsbok.* – Stockholm, 1966. – S. 47–48, 74, 83–84).

^{34*} Повинно бути “encamped”.

³⁵ Див. прим. 28.

³⁶ Уклавши договір з козаками після битви під Озерною, татарське військо в цей час на чолі з ханом Мегмедом Гіреєм IV вирушало назад до Криму.

^{37*} Це слово написано з малої літери й не виділено курсивом. Складальник, мабуть, не зрозумів, що йдеться про ім'я графа Магнуса де ля Гардье, помилково сприйнявши його як “великого графа де ля Гардье”.

³⁸ Магнус де ля Гардье, генерал-губернатор Швеції в Лівонії з 31 травня (10 червня) 1655 р. Наказ Карла X Густава наступати з Лівонії на Східну Пруссію, до Кенігсберга, було видано ще 27 серпня (6 вересня), і де ля Гардье отримав цей документ 17 (27) вересня 1655 р. (*Fagerlund Rainer.* Kriget i östersjöprovinserna 1655–1661. Operationer och krigsansträngningar

på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig // Kriget på östfronten [= Carl X Gustafstudier, 7 / Red. Arne Stade]. – Stockholm, 1979. – S. 37–38; Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К., 2011. – С. 166). Цей похід було викликано активністю бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма в Королівській Пруссії й укладенням 12 листопада 1655 р. Рінського союзу між Бранденбургом і сімома головними пруськими містами, крім Гданська (Федорук Я. Віленський договір 1656 року... – С. 163). Концентрація шведських військ у Східній Пруссії привела до того, що курфюрст відступив з Королівської Пруссії до Кенігсберга, де 7 (17) січня 1656 р. було укладено договір зі Швецією.

³⁹ Новини про те, що московський цар намагався підтримувати доброзичливі відносини зі Швецією, були дуже перебільшені. У цей час, у грудні 1655 р., в Москві вже перебувало велике шведське посольство на чолі з Густавом Бьолке, Олександром Ессеном і Філіпом Крузеншерном, яке мало стриману аудієнцію від Олексія Михайловича (див. прим. 47).

⁴⁰ Ян Казимир і Людвіка Марія виїхали з Кракова до Глогова, що в австрійській Сілезії, після ради сенату 19 вересня 1655 р. 24 вересня рада сенату доручила оборону Кракова Стефанові Чарнецькому, а король з королевою відправилися в еміграцію. Новини про те, що шляхта, яка виїхала з королем до Сілезії, поверталася до Корони Польської на службу до Карла X Густава, були перебільшені (Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К., 2011. – С. 166).

^{41*} У друці помилково “Tartras”.

⁴² Турецьким послом, який з’явився у Варшаві 2 грудня 1655 р., був Мустафа-ага. Однак це було посольство від султана Мегмеда IV не до Карла X Густава, а до Яна Казимира як відповідь на польське посольство до Порти на чолі з Войцехом Бечинським. Помилкові новини про те, що султан відправив посла до шведського короля, а не до польського, трапляються також і в тогочасному листуванні, наприклад у листі Данила Афінського до Олексія Михайловича (Федорук Я. Два листи архимандрита Данила Афінського і грека Федора Дмитрієва до царя Олексія Михайловича у 1656 році // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 497–498, 507). Обидва послы – Бечинський і Мустафа-ага – виїхали зі Стамбула 21 липня 1655 р. і потрапили до шведського полону в околицях Любліна. Упродовж кількох місяців Мустафа-ага не хотів віддавати Карлові X Густаву, який на той час був у Королівській Пруссії, листи від султана, адресовані Янові Казимиру. Однак згодом віддав їх, отримавши аудієнцію в короля. У відповідь Карл X посилав із ним листи до Мегмеда IV, датовані з Мальборка 16 (26) червня 1656 р. (*Abrahamowicz Zygmund. Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland at the Svenska Riksarkivet in Stockholm // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae.* – Budapest, 1961. – Т. XIII. – Р. 63, 67–69; *Türkische, tatarische und persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv / Verz. und beschr. von. K. V. Zettersteen.* – Uppsala, 1945. – Dok. 2. – S. 1–2; *Wibling Carl. Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II.* – Lund, 1891. – S. 12).

⁴³ Незважаючи на українсько-татарський договір, укладений у листопаді 1655 р. під Озерною, чутки про те, що хан навернув козаків на службу до Яна Казимира, були дуже перебільшені. Однак вони були популярними в Речі Посполитій, що відображено також і в англійських газетах. Після того як між Богданом Хмельницьким і Карлом X Густавом виникли розбіжності щодо розмежування територіальних впливів у Речі Посполитій, козаки до певної міри самі розповсюджували такі чутки, маючи на меті зробити шведського короля поступливішим у майбутніх переговорах щодо впливів на західноукраїнські землі.

⁴⁴ Ян Казимир виїхав з Глогова до Корони Польської 18 грудня 1655 р. і після цього вже не повертався до Сілезії. 29 грудня коронні гетьмани уклали Тишовецьку конфедерацію проти шведів, відправивши звітти посланців до польського короля. Ітінерарій Яна Казимира із Сілезії див.: *Damus Rudolf. Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau. Aus Danziger Quellen // Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins.* – Danzig, 1884. – Н. XII. – S. 51.

⁴⁵ Кенігсберзький договір, укладений електором Фрідріхом Вільгельмом зі шведами 7 (17) січня 1656 р. (див. коментар до док. 9).

⁴⁶ Новини про допомогу Янові Казимиру з боку козаків, що розповсюджувалися після українсько-татарського примирення під Озерною, не відповідали дійсності (див. прим. 38).

⁴⁷ Австрійські послы Алгеретто Алгеретті й Теодор Лорбах прибули до Москви 7 (17) жовтня 1655 р. Шведські – Густав Бьолке, Олександр Ессен і Філіп Крузеншерн приїхали

28 жовтня (7 листопада) 1655 р. Обидва посольства змушені були чекати на повернення Олексія Михайловича з Лівонського походу, що сталося 10 (20) грудня. Австрійське посольство було прийняте вже наступного дня, а шведське отримало першу аудієнцію лише 19 (29) грудня. Така різниця в дипломатичному етикеті означала пріоритети московської політики стосовно Швеції й Австрії, яка пропонувала своє посередництво для укладення мирного договору з Річчю Посполитою. Радниками царя для переговорів зі шведським посольством було призначено Алмаза Іванова, Микиту Одоєвського та ін. Про це було оголошено на другій аудієнції шведським послам 23 грудня 1655 р. (2 січня 1656 р.) (*Kentrschynskij Bohdan. Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1966. – S. 65–69; Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К., 2011. – С. 196–198, 205–206*).

⁴⁸ Новини про напад татарського війська на Московську державу не відповідали дійсності. Однак вони віддзеркалювали багатолітню політику кримських ханів, скеровану на визволення мусульманських народів з-під московського панування (*Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України: 1654–1657. – Львів, 1996. – Ч. 1: 1654 р. – С. 39–52; його ж. Посольства кримського хана Мегмеда Гірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // Український історичний журнал. – К., 2010. – № 5. – С. 37–49*).

⁴⁹ Карл X Густав повернувся до Корони Польської після укладення Кенігсберзького договору з Фрідріхом Вільгельмом і захоплення низки міст у Королівській Пруссії.

⁵⁰ У тексті помилково “affaircs”.

⁵¹ Див. прим. 52.

⁵² Новини про те, що під Львовом відбулася битва між коронним військом і Карлом X Густавом, не відповідають дійсності. У своєму марші з Королівської Пруссії шведський король справді мав намір підійти до Львова, де на той час збиралася велика армія (22–24 тис. за підрахунками істориків) і де був сам Ян Казимир. Захопивши Люблін і взявши в облогу Замостя, наприкінці лютого Карл X все ж відмовився від наміру вирушати на Львів і повернувся до Ярослава, куди прибув 11 березня. Звіди перед небезпекою бути обложеним 22 березня виступив до Пшеворська й далі до Сандомира. Неточними в газетах були також новини і про ще одну втечу Яна Казимира з країни, і про участь козаків у якійсь битві на боці поляків у перші місяці 1656 р. Можливо, тут маємо відголос поразки польської армії на чолі зі Стефаном Чарнецьким від Карла X Густава в околицях Голембя в ніч із 17-го на 18 лютого 1656 р. Окрім того, міняючи маршрут від Львова до Ярослава, Карл X розпускав чутки, що вирушає зі своїми військами до Янова під Львовом (*Kersten Adam. Stefan Czarniecki: 1599–1665. – Warszawa, 1963. – S. 262–266, 269–277; Wimmer Jan. Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660 // Wojna polsko-szwedzka 1655–1660 / Red. Jan Wimmer. – Warszawa, 1973. – S. 161–162*).

⁵³ Новини про це посольство, які повторюються в кількох випусках газети, не були точними. Важко собі уявити, якими дорогами мали пройти українські послы, котрі були греками, з Чигирина до Ярослава, не потрапивши в полон до поляків. У своєму листі від 22 березня (1 квітня) 1656 р., пересланому Карлові X Густаву з Данилом Афінським і Самуелем Грондським, який повертався до шведів із Чигирина, Богдан Хмельницький писав: “Те, що ми до цього часу не вирядили послів для складання і узгодження між нами деяких справ, сталося частково тому, що не було відоме місце перебування короля, частково через негоду і інші перешкоди і труднощі. З тих же причин ми не змогли визначити місце для переговорів” (Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип’якевич, І. Бутич. – К., 1961. – Док. 361. – С. 480). Данило Афінський, який у березні повернувся до Чигирина зі згаданого осіннього 1655 р. посольства до Карла X Густава до Варшави (див. прим. 32), знову був відправлений Хмельницьким до шведів. Аби не потрапити в полон, о. Данило добирався до Карла X через Молдавію і Трансильванію й застав короля лише 19 (29) серпня в Закрочимі. Однак на початку березня н. ст. маємо згадку про грецького духовного, який був послом від українського гетьмана до Яна Казимира до Львова. Про нього згадує в нотатках секретар польської королеви П’єр де Нуайє (*Lettres de Pierre des Noyer secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir a l’histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659. – Berlin, 1859. – Doc. XXXI. – P. 97; Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1931. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1131; Kentrschynskij Bohdan. Ukrainska revo-*

lutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1966. – S. 50, 57; Федорук Я. Два листи архімандрита Данила Афінського і грека Федора Дмитрієва до царя Олексія Михайловича у 1656 році // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 488–489; його ж. Трансільванське князівство у 1656 році: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 226, 232–234).

^{54*} У тексті помилково “uuto”.

⁵⁵ Новини про те, що Богдан Хмельницький вигнав московську адміністрацію з України, не відповідали дійсності.

⁵⁶ Марко Бембо (1619–1697) – венеційський адмірал, вирушив зі своїм флотом до адмірала Лоренцо Марчелло. Венеційський флот підійшов до Дарданелл 23 березня і стояв там місяць, поки не надійшла турецька армада. Вирішальна битва між венеційським і турецьким флотами відбулася 26 червня 1656 р. Турецький флот, хоч перевищував кількісно венеційців, зазнав такої значної поразки, що Мустафа Наїм називав її найбільшою з часів після Лепанто (*Setton Kenneth. Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century.* – Philadelphia, 1991. – P. 182–183; *Finkel Caroline. Osman’s Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923.* – London, 2005. – P. 247–248). Про виїзд Бембо до Дарданелл див. ще новини з Венеції від 3 квітня н. ст. (?) 1656 р. (*Mercurius Politicus.* – London, 1656. – № 307 (24 Apr. – 01 May). – P. 6931).

^{57*} У тексті помилково “mnpaed”.

⁵⁸ Стефан Корицінський, великий канцлер коронний (1653–1658).

⁵⁹ Найголовніше місто Королівської Пруссії Гданськ залишалось єдиним, яке не піддалось шведам і яке витримувало облогу (*Cieślak Edmund. Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660 // Wojna polsko-szwedzka / Red. Jan Wimmer.* – Warszawa, 1973. – S. 358–381).

^{60*} У тексті помилково “aud”.

⁶¹ Про збір коронної армії під Львовом і її приблизну чисельність див. прим. 52.

⁶² Стефан Чарнецький, на той час київський каштелян (з 1652 р.).

⁶³ Ці новини з Відня були перекладом з латинської; оригінал також було надруковано поряд у цьому самому номері: “Vienná, 5 Aprilis. Generalis Polonus Dom. Czernitzky literis propria manu scriptis de clade Suecica nos certiores facit [...]. Idem Czernitzky affirmat, Regi sou non esse animum cum Suecis justo praelio (у друці: “pcalio”) congregi, sed statuise continuis irruptionibus // valitudo macerare hostilem Equitatum, nec dubitare, quin Vere ineunte adfuturi sint Tartari socii Cosaccique sine numero. Hæc ille” (*Mercurius Politicus.* – London, 1656. – № 307 (24 April – 1 May). – P. 6928–6929).

^{64*} Перша цифра нерозбірлива у друці.

⁶⁵ Весною 1656 р. в цьому посольстві відправилися Готгард Веллінг і Генріх-Целлестин Штернбах (інструкція від Карла X Густава датувалася 8 (18) травня; додаткові інструкції від 2 (12) серпня), які добралися до Семигороду лише 17 серпня 1656 р. Посольство Якоба Тореншільда до Богдана Хмельницького було відправлене лише в жовтні 1656 р. (інструкція 5 жовтня). Тореншільд не доїхав до Чигирина, куди замість нього вирушив із Трансільванії Веллінг (*Грушевський М. Історія України-Руси.* – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1284–1296, 1304–1307; *Котлярчук А. Дипломатические отношения Швеции и Украины в 1654–1660 гг.: шведская историография и источники // Украина и соседние государства в XVII веке: Материалы Международной конференции.* – СПб., 2004. – С. 98; Федорук Я. Трансільванське князівство у 1656 році: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 238–239).

⁶⁶ Юрій II Ракоцій, трансільванський князь (1648–1657, 1658–1660).

⁶⁷ Мегмед IV, турецький султан (1648–1687).

^{68*} У друці помилково “Grandentz”.

⁶⁹ Про це посольство немає згадок в інших джерелах, і відомості про нього, найімовірніше, неправдиві. Лист Богдана Хмельницького до Карла X Густава від 22 березня (1 квітня) 1656 р., пересланий через Данила Афінського у відповідь на шведське посольство Самуеля Грондського, дійшов до короля лише 19 (29) серпня в Закрочимі (див. прим. 53).

^{70*} У друці помилково “From Thursday Iune 2 to June 12. 1656”.

ДЖЕРЕЛА

Алеппский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века / Пер. Г. Муркоса. Москва, 2005.

Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ, 1961.

Краків. Бібліотека Чарторийських. Од. зб. 394.

Mercurius Politicus. London, 1655. № 274 (6–13 Sept.); № 276 (20–27 Sept.); № 282 (1–8 Nov.); № 286 (29 Nov. – 5 Dec.); № 287 (5–13 Dec.); London, 1656. – № 291 (3–10 Jan.); № 295 (31 Jan. – 7 Feb.); № 296 (7–14 Feb.); № 298 (21–28 Feb.); № 300 (6–13 March); № 306 (17–24 April); № 307 (24 April – 1 May); № 310 (15–22 May); № 312 (29 May – 5 June); № 313 (5–12 June).

Lettres de Pierre des Noyer secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir a l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659. Berlin, 1859.

Ryscaut Paul. The History of the Turkish Empire, From the Year 1623 to the Year 1677. London, 1687.

Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of the Peter Julius Coyet and Christer Bonde / Ed. by M. Roberts. London, 1988.

Türkische, tatarische und persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv / Verz. und beschr. von. K. V. Zetterstéen. Uppsala, 1945.

ЛІТЕРАТУРА

Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IX. Ч. II. Київ, 1997.

Дашкевич Я. Захарій Гамоцький – вірменин з України, дворянин у Швеції та його зустрічі з Богданом Хмельницьким // **Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури.** 2-е вид. Львів, 2007.

Котлярчук А. Дипломатические отношения Швеции и Украины в 1654–1660 гг.: шведская историография и источники // **Украина и соседние государства в XVII веке: Материалы Международной конференции.** Санкт-Петербург, 2004.

Санин Г. А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. Москва, 1987.

Смолий В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. Київ, 1993.

Федорук Я. Василь Гарасимчук та його невидані “Матеріали до історії козаччини XVII ст.” // *Гарасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку* [= Львівські історичні праці. Джерела, вип. 1] / Упоряд. Я. Федорук. Львів, 1994.

Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України: 1654–1657. Ч. 1: 1654 р. Львів, 1996.

Федорук Я. Столітні традиції історичного міфу про Богдана Хмельницького та Олівєра Кромвеля // **Silva rerum: Зб. наук. пр. на пошану професора А. Перналя** / Упоряд. М. Вавричин; ред. кол. Я. Дашкевич (гол.) та ін. Львів, 2007.

Федорук Я. Лондонська газета “Mercurius Politicus” 1655–1657 років про Україну і козаків // **Ukrainica Petropolitana: Сб. научн. тр.** / Санкт-Петербурзький державний університет. Центр по изучению истории Украины. Вып. 2. Санкт-Петербург, 2008.

Федорук Я. Два листи архімандрита Данила Афіньського і грека Федора Дмитрієва до царя Олексія Михайловича у 1656 році // **Український археографічний щорічник. Нова серія.** Вип. 13/14. Київ, 2009.

Федорук Я. Посольства кримського хана Мегмеда Гірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // **Український історичний журнал,** 2010, № 5.

Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. Київ, 2011.

Федорук Я. Трансільванське князівство у 1656 році: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою // **Український археографічний щорічник. Нова серія.** Вип. 18. Київ, 2013.

Abrahamowicz Zygmund. Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland at the Svenska Riksarkivet in Stockholm // **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae.** Т. XIII. Budapest, 1961.

Anderson Sonia. An English Concul in Turkey. Paul Rycaut at Smyrna, 1667–1678. Oxford, 1989.

Carlson Fredrik Ferdinand. Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. Del. 1: Carl X Gustaf. Stockholm, 1855.

Cieślak Edmund. Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660 // **Wojna polsko-szwedzka** / Red. Jan Wimmer. Warszawa, 1973.

Damus Rudolf. Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau. Aus Danziger Quellen // **Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins.** H. XII. Danzig, 1884.

Fagerlund Rainer. Kriget i östersjöprovinserna 1655–1661. Operationer och krigsansträngningar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig // **Kriget på östfronten** [= Carl X Gustafstudier, 7 / Red. Arne Stade]. Stockholm, 1979.

Finkel Caroline. **Osman’s Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923.** London, 2005.

Frank Joseph. **The Beginnings of the English Newspaper 1620–1660.** Cambridge, Mass., 1961.

Kentrschynskij Bohdan. Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656 // **Karolinska förbundets årsbok.** Stockholm, 1966.

Kersten Adam. **Stefan Czarniecki: 1599–1665.** Warszawa, 1963.

Setton Kenneth. **Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century.** Philadelphia, 1991.

Wibling Carl. **Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II.** Lund, 1891.

Wimmer Jan. Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660 // **Wojna polsko-szwedzka 1655–1660** / Red. Jan Wimmer. Warszawa, 1973.